

УДК 338.4

Смирнов І.Г.,
доктор географічних наук, професор,
професор кафедри країнознавства та туризму
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ГЕОМАРКЕТИНГУ ТУРИЗМУ В ІСТОРИЧНИХ МІСТАХ: ПРОДУКТОВИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

У статті розкрито роль геомаркетингового чинника в розвитку туризму історичних міст на прикладі українського міста Кам'янець-Подільський та польського міста Тарнів. Ці міста об'єднують їхню багату історико-культурну спадщина, наявність потужних середньовічних оборонних споруд, чисельність населення (понад 100 тис. мешканців) і адміністративний статус (провінційні центри). У 20-х рр. ХХ ст. кожне із міст було столицею Української Народної Республіки і мало Український національний університет, що є особливо цікавим для туристів з України. Але Тарнів нині приймає в 4 рази більше туристів (1 млн./рік), ніж Кам'янець-Подільський. Запропоновано геомаркетингові заходи для збільшення числа туристів у Кам'янці-Подільському, зокрема, вихід на нові міжнародні ринки (Ізраїль) (регіональний аспект) та розширення туристичної пропозиції завдяки темному та містичному туризму (продуктовий аспект).

Ключові слова: геомаркетинг, історичні міста, туристичні ресурси, нові ринки, темний та містичний туризм.

В статті раскрыта роль геомаркетингового фактора в развитии туризма исторических городов на примере украинского города Каменец-Подольский и польского города Тарнов. Эти города объединяет их богатое историко-культурное наследие, наличие мощных средневековых оборонительных сооружений, численность населения (более 100 тыс. жителей) и административный статус (провинциальные центры). В 20-х гг. ХХ в. каждый из этих городов был столицей Украинской Народной Республики и имел Украинский национальный университет, что является особенно интересным для туристов из Украины. Но Тарнов сейчас принимает в 4 раза больше туристов (1 млн. / год), чем Каменец-Подольский. Предложены геомаркетинговые действия по увеличению числа туристов в Каменце-Подольском, в частности, это выход на новые международные рынки (Израиль) (региональный аспект) и расширение туристического предложения за счет темного и мистического туризма (продуктовый аспект).

Ключевые слова: геомаркетинг, исторические города, туристические ресурсы, новые рынки, темный и мистический туризм.

Smyrnov I.G. UKRAINIAN-POLISH EXPERIENCE OF GEOMARKETING OF TOURISM IN HISTORICAL CITIES: PRODUCT AND REGIONAL ASPECTS

The article reveals the role of geomarketing factor in the development of tourism in historical cities on example of Ukrainian city of Kamyanets-Podilsky and Polish city of Tarnov. These cities combine their rich historical and cultural heritage, medieval defensive buildings, population size (more than 100 thousand in habitants) and administrative status (provincial center). In the 20's of XX century both cities were capital centres of the Ukrainian People's Republic and the place for Ukrainian National University, which is particularly interesting for tourists from Ukraine. But Tarnov now accepts 4 times more tourists (1 million a year) than Kamianets. Geomarketing measures are proposed to increase the number of tourists in Kamyanets, that is the access to new international markets (Israel) and expansion of tourist offers due to dark and mystical kinds of tourism.

Key words: geomarketing, historical cities, tourist resources, new markets, dark and mystical tourism.

Постановка проблеми. Історичні міста України та Польщі цікавлять туристів – як вітчизняних, так і іноземних. Це стосується безпосередньо українського Кам'янця-Подільського та польського Тарнова, але останній приймає щорічно в чотири рази більше туристів (понад 1 млн.). Конкурентна

перевага за ресурсною базою в українського міста, в якому розташована середньовічна оборонна фортеця, що дуже непогано збереглася, тоді як у Тарнові є лише руїни колись величнього родинного замку князів Тарновських. Виконаний нами порівняльний аналіз використання ресурсної бази для розвитку туризму в

Тарнові та Кам'янці-Подільському дозволив сформулювати геомаркетингові пропозиції для українського міста з метою збільшення туристопотоку іноземних та українських відвідувачів, зокрема, завдяки виходу на нові міжнародні туристичні ринки (Ізраїль) (регіональний аспект) та розширення туристичної пропозиції (темний та містичний туризм) (продуктовий аспект).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням маркетингової підтримки туристичного бізнесу присвячений посібник автора [1]. Особливості темного та містичного туризму розкрито в працях Ф. Шандора [2], О. Фастовець [3], А. Магери [4], а також у словнику Л. Ломіне та Дж. Едмундза [5], у виданні «Загадкова Україна: містика, таємниці, легенди» [6]. Ресурсна база туризму Кам'янця-Подільського та Тарнова відображена в джерелах [7; 8; 9; 11], а сучасний стан туризму в цих містах – у джерелах [9;10].

Постановка завдання. Мета статті – розкрити вплив геомаркетингового чинника в продуктовому та регіональному аспектах на розвиток туризму в історичних містах України та Польщі на прикладі міст Кам'янця-Подільського і Тарнова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Місто Тарнів за часів Середньовіччя було одним із найбільших та найкрасивіших міст Польщі. Потужний кафедральний костел, велична ратуша, міщанські кам'яниці, цікава архітектура і багатий поліхромний живопис – все це створює неповторне обличчя міста. Вже на початку XVI ст. Тарнів налічував майже 1 200 жителів. Місто було оточене оборонними мурами, мало водогін і каналізацію. Були розвинуті ремесло і торгівля. Власником Тарнова був видатний на той час політик, великий коронний гетьман Ян Тарновський, який свого часу заснував, крім Тарнова, міста Тарнобжег (у Польщі) і Тернопіль (1540 р. – в Україні). Резиденція гетьмана розташовувалася в спадковому замку на г. св. Мартина. У 20-х рр. XVI ст. Тарнів був оточений новими укріпленнями, фрагменти яких частково реконструювали в 60-х рр. XX ст. Сьогодні туристи можуть мандрувати вуличками Тарнова і милуватися ренесансними та готичними кам'яницями довкола площі Старий ринок, Миколаївським

Домом (костелом), Ратушею, ренесансними та бароковими надгробними пам'ятниками родів Тарновських та Острозьких у Кафедральному соборі та величним колись замком, руїни якого височіють над містом. Тарнів також має пам'ятки, пов'язані з єврейською спадщиною: це вул. Єврейська в Старому місті, стара синагога і взагалі цілий єврейський квартал зі старим цвинтарем.

У 20-х рр. XX ст. Тарнів став осередком української влади в еміграції. У місті знайшов притулок провідник вільної України С. Петлюра. У готелі «Брістоль» на вул. Краківській розмістився український уряд, а за Міністерство закордонних справ служив готель Солдінгера на вул. Гольдхаммера. У Тарнові виникли проекти законів Української Народної Республіки (далі – УНР), ухвалені восени 1920 р., тут також було опрацьовано два проекти конституції УНР. Крім того, у місті розташовувалося центральне еміграційне бюро, засноване діячами Українського Блакитного і Червоного Хреста та Міністерством здоров'я УНР для підтримання в скрутній ситуації українських емігрантів. У 20-х рр. XX ст. тут також діяли: Український жіночий союз, Союз українок, Український хор, Українська спілка бухгалтерів і рахівників тощо. Також у Тарнові було засновано Український національний університет, основою якого стали науковці та студенти Кам'янця-Подільського українського університету, які переїхали до Тарнова із приходом на Поділля «совітів». У місті працював видавничий центр української еміграції – тут друкували пресу й урядові газети УНР, книжки, театральні афіші, організували концерти, виставки, лекції. Звідси, зрештою, було зроблено ще одну спробу визволення України. Щоб переломити міжнародну ситуацію, яка на початку 1921 р. ставала для УНР все складнішою, Рада Республіки вирішила в лютому вислати в Україну партизанський загін, щоб підняти національне повстання. Операцію готував Повстанський штаб під проводом Ю. Тютюнника. Тоді ж у Тарнові було створено Вищу військову раду УНР із п'яти осіб. Завдяки цим зусиллям бойовими групами УНР із території Польщі і Румунії був розпочатий т. зв. Листопадовий рейд, але спроба закінчилась поразкою. У міжвоєнний період у Тарнові

проживало до 300 громадян України. Сьогодні про ті часи нагадує пам'ятна таблиця на кам'яниці на вул. Краківській, 9, де зараз розташований чотиризірковий готель «Брістоль».

Нині Тарнів є значним туристичним центром із найбільшим після Кракова комплексом пам'яток старовини в південній Польщі. У загальному обсязі туристопотоку до Тарнова переважають польські туристи (понад 80%), а серед іноземних туристів – найбільше з Німеччини, Угорщини, Франції, Сполучених Штатів Америки (далі – США), Ізраїлю і Великобританії. Останніми роками спостерігається зростання числа туристів з Іспанії, України, Австрії, Японії. Сьогодні Тарнів має населення 111 тис. осіб, а приймає в останні роки щорічно понад 1 млн. туристів (табл. 1).

Таблиця 1

Показники розвитку туристично-готельного господарства Тарнівського регіону за 2012–2015 рр.

Роки	Туризм (кількість туристів, осіб)	Готельне господарство	
		Кількість ночівель	Зокрема, кількість туристів із ночівлею
2015	1 000 000	358 000	199 000
2014	1 000 000	300 000	194 000
2013	990 000	300 000	188 000
2012	985 000	295 000	185 000
серед них іноземців			
2015	175 000 (17,5%)	32 200 (9%)	32 000 (16,1%)
2014	180 000 (18,0%)	32 500 (10,8%)	30 000 (15,5%)
2013	180 000 (18,2%)	35 000 (11,7%)	30 000 (16,0%)
2012	180 000 (18,3%)	40 000 (13,6%)	29 500 (15,9%)

Побудовано автором за даними [9].

Кам'янець-Подільський має приблизно таке ж число мешканців, але приймає в чотири рази менше туристів. З Кам'янцем-Подільським Тарнів поєднує не тільки місцезнаходження Українського університету (як зазначено вище), але й те, що в різні часи ці міста були столицею УНР. Зокрема, Кам'янець-Подільський – із 22 березня 1919 р. до середини листопада 1920 р., а Тарнів – з листопада

1920 р. до кінця 1930-х рр. Об'єкти, пов'язані з діяльністю уряду УНР, є значним туристичним ресурсом як у Кам'янці-Подільському, так і в Тарнові. В останньому разі цей ресурс є ідентифікованим та рекламованим, зокрема, в Україні під час щорічних туристичних виставок у Києві, для чого видано спеціальний рекламний буклет українською мовою «Тарнів і регіон», один із розділів якого так і називається – «Тарнів – столиця УНР» [9]. Туристичними ресурсами Тарнова, які пропонуються як польським, так і іноземним, зокрема українським, туристам, є середньовічна ренесансна архітектура «старого міста» з будинками Ратуші, Кафедрального собору, вокзалу, пам'ятки, пов'язані із життям видатних уродженців м. Тарнова – героя Польщі та Угорщини генерала Ю. Бема та «польського Едісона» – Я. Щепаника, сакральна міська та підміська дерев'яна архітектура, культурні осередки та культурні події, серед яких другий за масштабом кінофестиваль Польщі, соляна копальня в Бохні, цвинтарі Першої світової війни, Водний парк, два Канатних парки, Центр розваг та боулінгу, зали рок-клаймбінгу (скелелазіння), пам'ятники королю Владислава Локетка, шарманщику, кольоровому слонику тощо, нарешті, численні готелі, ресторани та кав'ярні Тарнова. Туристам пропонуються місцеві сувеніри – наливка «Тарнувка» та чай, ремісничі вироби, серед них «ажурні яйця з гербом Тарнова», вироби зі скла, «намисто з терну», смачний місцевий хліб та автономні обігрівачі (оскільки Тарнів також рекламується для туристів як польський «полюс тепла» з найвищою середньорічною температурою повітря).

Порівняльною перевагою Кам'янця-Подільського є наявність унікальної середньовічної міської фортифікаційної системи із замком, які непогано збереглися до наших часів, тоді як у Тарнові залишилися лише залишки замку Тарновських. Але туристів у Кам'янці-Подільському значно менше, ніж у Тарнові, незважаючи на те, що Кам'янець-Подільський зазначено першим серед туристичних чудес України. За даними 2017 р., місто прийняло майже 250 тис. туристів, з яких частка іноземців не перевищила 5%. Серед іноземних туристів, які походили з 50 країн світу, переважали поляки (57%), а також були німці, американці,

британці, французи, румуни, чехи, італійці, канадці, іспанці, турки [10].

Однією з можливостей міжнародної диверсифікації туристопотоків та виходу на нові міжнародні туристичні ринки з метою подальшого збільшення числа туристів для Кам'янця-Подільського є, наприклад, можливість задіяти єврейську спадщину міста та Поділля для приваблення туристів з Ізраїлю, яких останніми роками в Кам'янці-Подільському не зафіксовано (на відміну від Тарнова, де вони на п'ятому місці серед іноземних відвідувачів за чисельністю). Єврейська спадщина Кам'янця-Подільського надає такі можливості, оскільки є досить обширною. У XVI – XVIII ст. (за Речі Посполитої) євреям не дозволялося жити в місті. Це пояснювалось тим, що Кам'янець-Подільський був найбільшим військово-фортифікаційним осередком Поділля та мав виключно важливе оборонно-прикордонне значення на південно-східних межах Речі Посполитої [8]. Тому вулиці під назвою «Єврейська» (як у Львові або в тому ж Тарнові) у Кам'янці-Подільському немає. Єврейське населення тоді мешкало в торговельному передмісті під назвою «Карвасари» (викривлене караван-сарай). Воно розташовувалося, за словами відомого дослідника Кам'янця-Подільського та Поділля Є. Сіцінського, «біля підніжжя старого Кам'янецького замку, внизу при річці Смотрич, на вузькій прибережній смузі, що пролягла вздовж скель» [7, с. 195]. Коли 1797 р. (згідно з указом російського імператора Павла I) євреям було дозволено жити в Кам'янці-Подільському, заможніші карвасарські євреї переселилися до міста, а на Карвасарах залишилась єврейська біднота. У XIX – на початку XX ст. єврейська громада міста проживала компактно в східній частині Кам'янця (на Східному бульварі, або т. зв. Валах). Тут діяли дві синагоги й єврейська школа, а біля річки була в ті часи єврейська громадська лазня, яка не збереглася. На Валах жили євреї-торговці, ремісники, а також візники, які мали коні та балагули – криті дорожні вози. Тому і самих візників називали балагулами. Кам'янецькі балагули перевозили пасажирів до Жванця, Старої Ушиці, Дунаївців, Проскурова, Меджибожа, Старокостянтинова, Сатанова й інших подільських міст і містечок. На Валах наприкінці XIX ст. було зведено

чотириповерховий (!) будинок Кам'янець-Подільської хоральної синагоги, який приєднав до середньовічної оборонної споруди – Гончарської башти. У післявоєнний час занедбаний та напівзруйнований будинок синагоги стараннями міської влади відновили та 1968 р. у ньому відкрили ресторан «Стара фортеця», який працює і нині. Від Гончарської башти вниз до річки Смотрич веде вимощена бруківкою дорога, яка колись називалася Фурлейським узвозом. Тоді в місті жила відома та заможна єврейська родина Фурлеїв. Цим узвозом у місто піднімалася перша кам'янецька електролінія від електростанції постійного струму. За радянських часів Фурлейський узвіз назвали чомусь спуском Чернишевського. Сьогодні він не має ні садиб, ні імені – просто собі безіменно збігає донизу.

Ще одним регіональним напрямом розширення та диверсифікації туристичної пропозиції Кам'янця-Подільського з метою збільшення числа туристів, зокрема іноземних, може бути його використання як локації темного, або містичного туризму [2, с. 279; 3; 4; 5, с. 43]. Цей різновид туризму нині активно розвивається в Києві, Львові, Чернігові [6], тоді як бренд «Містичний Кам'янець» практично не використовується. Проте ресурсний потенціал для розвитку цього різновиду туризму в Кам'янці-Подільському є більш ніж достатнім. Досить згадати про знамениту «боргову яму» у дворі Старого замку (це округлий глибокий кам'яний колодязь без води), куди раніше саджали тих, хто не сплачував податки або мав борги. У цій ямі було три яруси, найнижчий – для особливо злісних порушників, а «зручності» були на самому дні, отже «мешканцям» другого та третього ярусів доводилося особливо важко. Яма закривалась ґратами, їжу опускали на мотузці, даху не було. Якщо борг кимось частково погашався, в'язень переводився на верхній ярус, чистіший. Одну з башт замку – Папську (на її стінах розміщено старовинний герб «Делла Ровере» – римської родини, з якої походив Папа Юлій II, що фінансував спорудження цієї башти – про це теж розповідають туристам) – називають ще Кармелюковою. Очільник селянського руху на Поділлі в 1813–1835 рр. Устим Кармелюк сидів у цій башті, але зумів утікати звідти, хоча це здавалося немож-

Таблиця 2

Легенди про Кам'янець-Подільський

№	Загальна назва	К-сть	№	Окремі легенди	
1.	Легенди про заснування міста	3	1.1	Давньоримське Петридава – «місто – камінь на воді».	
			1.2	Давньогрецьке Клепідава, «місто злодіїв», позначене на географічній мапі Птолемея.	
			1.3	1362 р. Литовські князі брати Коріатовичи.	
2.	Легенда про 40-річну польсько-литовську війну за Поділля	1	2.1	На зламі XIV ст. між Великим Князем Литовським Свидригайлом і його рідним братом – королем польським Ягайлом (хрещеним за католицьким обрядом під ім'ям Владислав).	
3.	Легенда про «Золотий вік» Кам'янця	1	3.1	XVI – середина XVII ст., коли Кам'янець змагався в крaсі з Києвом та Львовом, посідав чільне місце в східній торгівлі.	
4.	Легенда про міський (Вірменський) колодязь	1	4.1	З 1581 р., коли вірменський купець Нарзес заповів гроші на будівництво міського колодязя, до 1638 р., коли польський король Владислав IV Ваза наказав, щоб кам'янчани завершили будівництво колодязя власним коштом, і до 60-х рр. XVIII ст., коли комендант і архітектор Ян Вітт звів над колодязем восьмикутний кам'яний павільйон.	
				5.1	Ікона Діви Марії Миколаївського костелу Домініканського монастиря.
				5.2	Ікона Миколая Чудотворця Іоанно-Предтеченської церкви.
5.	Легенди про чудотворні ікони	3	5.1	Ікона Діви Марії Миколаївського костелу Домініканського монастиря.	
			5.2	Ікона Миколая Чудотворця Іоанно-Предтеченської церкви.	
			5.3	Ікона Вірменської Божої Матері Миколаївського храму.	
6.	Легенда про «людоловів»	1	6.1	Кам'янець на Поділлі був першим містом-фортецею, на яку натрапив ворог, йдучи Волянським (Чорним) шляхом вздовж берега Дністра. Укріплене місто татари обминали, зберігаючи час і сили. Вони налітали мов блискавка на слабо укріплені кам'янецькі передмістя Довжок і Польські фільварки. Про жінку з Польських фільварків, яка з дітьми втекла від татар, і оповідає ця легенда.	
7.	Легенда (історія) передмістя Карвасари	1	7.1	Наприкінці XVI ст. Кам'янець став закритим містом, за мури якого не допускалися ані торгові каравани, ані подорожні. Пов'язане це було із зведенням Руської та Польської брам – складних оборонно-гідротехнічних систем. Для іноземних купців на правому березі р. Смотрич під скелею, на якій було споруджено Замковий міст, збудували караван-сарай (комори для зберігання товарів) з досконалою на той час інфраструктурою: колодязем, стайнею та голубиною поштою. Незабаром тут виникло поселення Карвасари (викривлене караван-сарай), де мешкали ремісники і обслуга.	
8.	Легенда про невдалу спробу турецького султана захопити Кам'янець (з путівника, виданого в Аугсбурзі 1687 р.)	1	8.1	На початку XVII ст. армія султана Османа II підійшла під Кам'янець. Вони побачили могутнє, укріплене місто, оточене водою – це закрили шлюзи в оборонних системах Руської та Польської брам. «Хто збудував цю фортецю?», – запитав Осман II. «Мабуть, аллах», – відповіли йому. «То нехай аллах і завойовує її», – сказав султан і пішов геть.	
9.	Легенда про замкову Покровську церкву (із книги Петра Могили «Собственноручные записи Петра Могили»)	1	9.1	Про дерев'яну церкву на території замку, де поховані засновники міста князі Коріатовичі.	
10.	Легенда про підземний хід у Хотин	1	10.1	Про підземний хід довжиною 20 км, що ніби-то в минулому сполучав Кам'янець, що перебував у складі Речі Посполитої (до 1793 р.), та Хотинську фортецю, яка була під турецьким контролем.	
11.	Легенди про хрести та хачкари	2	11.1	Хрести ставилися на місцях колишніх церков і цвинтарів: Онуфрієвської та Георгієвської церков, а також П'ятиницької церкви (каплиця).	
			11.2	Хачкари – вірменські хрести, зображені на гладкому чи різьбленому камені. Хачкар у Кам'янці – у стіні Миколаївської (колишньої вірменської Благовіщенської) церкви.	

12.	Легенди про мости Кам'янця	4	12.1	Легенда про Замковий міст.
			12.2	Легенда про «Старий міст біля ковалів».
			12.3	Легенда про Новопланівський міст.
			12.4	Легенда про міст «Стрімка лань».
13.	Легенда про мідьорит Ципріяна Томашевича	1	13.1	Довгий час будь-яке детальне зображення Кам'янця та його укріплень як найбільшого військово-оборонного об'єкта Поділля було заборонене. І тільки у XVIII ст. у Парижі, Франкфурті, Аугсбурзі були надруковані мапи Кам'янця-Подільського. Особливо цікавим є мідьорит (гравюра на міді) Кам'янця з «пташиного літу» Ципріяна Томашевича.
14.	Легенда про липи Хоцимірського	1	14.1	У Середньовіччі не прийнято було озеленяти міста, міста-фортеці й поготів. Єдиною зеленою оазою Старого міста був дворик (садиба) вірменського шляхтича Хоцимірського, де росли липи, смереки, акації. У їхній тіні відпочивали кам'янецькі радники та лавники під час обговорення нагальних справ міста та намірів Туреччини захопити Поділля.
15.	Легенда про захоплення Кам'янця турками в другій половині XVII ст. (за романом польського письменника Г. Сенкевича «Пан Володійовський»)	2	15.1	Легенда про героїчну загибель очільника оборони Кам'янця полковника М. Володійовського та його бойового побратима Геклінга.
			15.2	Легенда про «золотий ридван».
16.	Легенда «Турки в Кам'янці-Подільському»	2	16.1	«Турецька» легенда про місцеві назви визначних споруд XVII ст. – Турецьку фортецю, Турецький міст, Турецький бастион, Турецький колодязь тощо.
			16.2	Легенда про місцевий «Фонтан сліз».
17.	Легенда про чудеса ордену св. Домініка	1	17.1	Легенда про «чудесний порятунок статуї Діви Марії» Домініканського костелу.
18.	Легенда про заснування Тринітарського костюлу	1	18.1	Легенда про долю родини Хоцимірських після захоплення Кам'янця турками та відписання ними своєї садиби в Кам'янці тринітарам та побудову кам'яного тринітарського храму.
19.	Легенда про залишення Кам'янця вірменами	1	19.1	Легенда про розгон турками вірменського жіночого монастиря.
20.	Легенди про коменданта Кам'янця Яна Вітта	3	20.1	Легенда про походження коменданта Яна Вітта.
			20.2	Легенда про коменданта Яна Вітта як архітектора міста.
			20.3	Легенда про шлюб сина коменданта Юзефа Вітта із Софією Глявоне (пізніше Вітт-Потоцька).
21.	Легенда про Триумфальну арку	1	21.1	Легенда про св. Яна Непомука та «Браму бажань».
22.	Легенди про Софію Вітт-Потоцьку	2	22.1	Легенда про Софію Вітт (за першим шлюбом).
			22.2	Легенда про Софію Потоцьку (за другим шлюбом).
23.	Легенда про повітроплавця Душинського	1	23.1	Легенда про перший у світі політ людини на повітряній кулі в Кам'янці одночасно з польотом братів Монгольф'є у Франції (1783 р.).
24.	Легенда про таємницю венеційського дзеркала	1	24.1	Легенда про таємничі постаті та звуки, пов'язані з венеційським дзеркалом, що зберігається в місцевому історичному музеї-заповіднику.
25.	Легенди про Устима Кармалюка	2	25.1	Легенда про втечу Кармалюка з Папської башти Кам'янець-Подільського замку.
			25.2	Легенда про Папську башту, яка була побудована на гроші римського Папи Юлія II та до цього часу має на стіні герб «Делла Ровере» – римської родини, з якої походив Папа.
26.	Легенди про перебування Тараса Шевченка в Кам'янці-Подільському	2	26.1	Легенда про привид Кармалюка у фортеці під час її відвідування поетом.
			26.2	Легенда про відвідування товариша Т. Шевченка по Петербурзькій Академії мистецтв Івана Васькова.

Побудовано автором за даними [11]

ливим. Кажуть, що У. Кармелюка в ув'язненні відвідували багато жінок і кожна з них приносила народному герою їжу в хусточці. Цих хусточок набралось стільки, що легендарний бунтівник зробив із них мотузку і втік, спустившись на ній із башти. У казематах Старого замку є камера, куди поміщалися покарані на смерть в'язні. Говорять, що за повного місяця в цій камері чуто стогони зі стін, а у відвідувачів з'являється безпричинний страх. Група дослідників у цьому приміщенні за повного місяця протягом двох годин проводила спостереження та фотозйомку із застосуванням спалаху і без нього. Дослідники потім розказували, що переживали незрозумілий дискомфорт і відчували на собі чийсь погляд. На деяких знімках, зроблених як зі спалахом, так і в цілковитій темряві, були виявлені плями аномального саява. Також у Кам'янець-Подільському замку можна почути легенду, що дійсно жахає туристів. Декілька століть тому вважалося, що для того, щоб споруда була якісною і довше простояла, необхідно принести в жертву молоду дівчину. І нею повинна бути та, що першою з'явиться перед очима будівельників. Під час будівництва однієї з оборонних споруд робітники збиралися зробити так само, однак першою поміченою дівчиною виявилася дочка чоловіка, який обіймав високу посаду в магістраті міста, і звали її Ауріка. Робітники спочатку мали сумніви, але потім вирішили, що таким є знамення. Нещасну схопили і замурували в стіну. Ауріка і зараз з'являється недалеко від місця своєї смерті. Так твердять деякі з місцевих мешканців, що нібито бачили сяючий силует дівчини.

Ресурсною базою для розвитку містичного туризму в Кам'янці-Подільському також можуть бути численні легенди про це старовинне місто, історичні події та постаті видатних українців, литвинів, поляків, вірменів, турків, греків (точніше, грекині – Софії Вітт-Потоцької) тощо, пов'язані з «Перлиною Поділля» (табл. 2), а також зображення різноманітних гербів на середньовічних спорудах міста та таємничих написів латинською мовою (табл. 3).

Про легенди достатньо повно інформує табл. 2, а щодо гербів, яких у пам'ятках архітектури Старого міста Кам'янця-Подільського налічується понад 40 (табл. 3), то з кожним

із них теж пов'язана цікава, часто таємнича оповідь. Адже герб, зображений на пам'ятці архітектури, є своєрідним ключем до історії міста. Він може багато розповісти про давні події та про людей, чий герби збереглися до нашого часу. Перші родові герби з'явилися в Західній Європі в ранньому Середньовіччі (XI – XII ст.). Само слово «герб» (польск. *Herb*) походить від нім. *Erbe* – «спадщина». Оскільки в давнину шляхетські родини надавали великі кошти на спорудження, реставрацію або ремонт костелів та монастирів, оборонних споруд міста, то їхні герби часто зображалися на його мурах. Так, над входом до Домініканського костелу св. Миколая зображено герб родини Потоцьких «Пилява» (хрест із двома з половиною раменами), а під ним – герб чернечого ордену братів-домініканців (пес, який тримає в пащі палаючий смолоскип, що символізує світло віри, яке несли по всьому світу брати-проповідники). На східному фасаді Папської (Кармальнової) вежі є плита з гербом Папи Римського Юлія II (1503–1513 рр.), який надав кошти на реставрацію Кам'янецького замку, на початку XVI ст. на ці ж кошти зведено і вежу. На кам'яному щиті зображено дуб із перехрещеними гілками (так описував його подільський історик Є. Сіцінський) – це герб римського роду Делла Ровере, з якого походив Папа Юлій II. Герб «Єліта» (з польск. «внутроші, кишки») колись називався «Козлароги». Нині майстерно вирізьблений з каменя герб єпископа М. Дембовського «Єліта» прикрашає західний фасад Кафедрального костелу: це три перехрещені списи (у кольорі зображувалися як золоті списи на червоному полі). Під гербом – меморіальна плита з написом латинською мовою на честь М. Дембовського, оскільки саме він у XVIII ст. відновив костел після турецької окупації, відреставрував головний фасад у стилі бароко. Також його зусиллями було встановлено позолочену статую Діви Марії на мусульманському мінареті, прибудованому турками до західного фасаду костелу в 1672–1699 рр. Герб «Єліта» зображено також на пам'ятній урні, що розташована праворуч від каплиці Пресвятих Тайн. У цій урні зберігається серце М. Дембовського, а тіло його поховане в підземеллях костелу, які теж варто відкрити для туристів і саме там закінчувати екскурсію. Не менш цікаві для

Таблиця 3

Зображення гербів на середньовічних спорудах Кам'янця-Подільського

№	Герби адміністративних та релігійних структур	Час, ст.	Споруда	№	Герби шляхетських родин	Час, ст.	Споруда
1.	Герб Поділля (воеводства, губернії – сонце із 16-ма променями з різними додатками)	XV – XVIII XVIII	1.1. Міська ратуша. 1.2. Кам'яний стовп (пілон) на Старопоштовому узвозі. 1.3. Домініканський костел св. Миколая.	1.	«Делла Ровере» (герб Папи Юлія II)	Поч. XVI	1.1. Папська вежа Старого замку.
2.	Герб Кам'янця-Подільського (сонце із 16-ма променями)	XVIII	2.1. Міська ратуша.	2.	«Косцеша» (герб єпископа Л. Слончевського)	XVI	2.1. Каплиця Кафедрального костелу.
3.	Старий герб м. Кам'янця-Подільського (до 1793 р.) – св. Юрій Змієборець	XVI – XVIII	3.1. Східна стіна Руської брами.	3.	«Єліта» (герб єпископа М. Дембовського)	XVIII	3.1. Фасад Кафедрального костелу.
4.	Герб Речі Посполитої (герби Польщі – одноголовий орел та Литви – вершник на коні «Погоня»)	XVIII XVIII	4.1. Кафедральний костел. 4.2. Польська брама (плита зберігається в Кафедральному костелі).	4.	«Прус» (герб П. Дамецького)	XVII	4.1. Кафедральний костел (перенесено з Домініканського костелу).
5.	Герб Польського королівства (одноголовий орел)	XVI – XVIII	5.1. Руська брама. 5.2. Вежа Руської брами. 5.3. Різницька (Гончарська) вежа.	5.	«Труби»	Прибл. XVIII	5.1. Трон єпископа в Кафедральному костелі.
6.	Герб Великого князівства Литовського («Погоня», або «Вітіс»)	XVII – XVIII	6.1. Палац Чарторийських.	6.	«Пилява» (герб родини Потоцьких)	XVIII	6.1. Вхід до Домініканського костелу св. Миколая. 6.2. Фронтон Домініканського монастиря.
7.	Герб Російської імперії (двоголовий орел)	XIX	7.1. Кам'яний стовп (пілон) на Старопоштовому узвозі.	7.	«Задора» (герб магнатів Лянцкоронських)	XVI	Портал Францисканського костелу.
8.	Герб Кам'янецької католицької капітули (ради при єпископі)	XVIII	8.1. Амвон у Кафедральному костелі.	8.	«Абданк» (герб родини Бучацьких)	XVI	Південний фасад вежі Ковпак Старого замку.
9.	Герб чернечого ордену братів-домініканців	XVIII	9.1. Вхід до Домініканського костелу св. Миколая (під гербом «Пилява» родини Потоцьких).	9.	«Кораб» (герб гнзненського архієпископа Яна Ласького)	XVI	Південний фасад вежі Ласької Старого замку.

туристів історії, пов'язані з іншими гербами, зображення яких можна побачити і сьогодні на древніх мурах Кам'янця, незважаючи на століття, що минули, та різні влади, що урядували в місті і на Поділлі (литовська, польська, російська, радянська). Це герби «Абданк», «Пшегоня», «Гриф», «Правдзиц», «Косцеша», «Прус», «Задора», «Кораб», «Ястшембец», «Труби» та ще декілька, що не ідентифіковані через їхню давність та погану збереженість.

Крім гербів шляхетських родин, цікавим для туристів, зокрема, іноземних – передусім із Польщі та Литви, без сумніву, буде ознайомлення з гербами Речі Посполитої (унійної держави Польщі та Литви), Королевства Польського та Великого князівства Литовського. Цих державних утворень вже давно немає на мапах Європи та світу, сучасні незалежні європейські держави (республіки) Польща та Литва нині мають свої кордони далеко від Поділля, але на древніх мурах Кам'янця-Подільського і сьогодні можна побачити їхні старовинні герби. Так, праворуч від входу до Кафедрального костелу, на невеликій відстані від підлоги, вмонтована плита з гербами Польщі (одноголовим орлом) та Литви (вершником на коні, «Погоня»). Поєднання цих гербів було символом польсько-литовської унії та нової на той час держави – першої Речі Посполитої (від латин. *Respublica*), що утворилася після Люблінської унії 1569 р. Польський герб – орел у білій короні на червоному полі – має давнє походження. Спочатку це був герб великопольського князя Пшемисла II, який 1295 р. був коронований на короля Польщі, а його герб – Білий орел – став гербом Польського королівства. Другий герб у державному символі Речі Посполитої – герб Великого князівства Литовського «Погоня» (литовська назва «Вітіс»), на якому зображується вершник із мечем або списом в одній руці і щитом в іншій. Можливо, спочатку це був герб князя Ольгерда, володаря міста Вільно. 1384 р. став загальнолитовським гербом, пізніше був включений до складу герба, який використовували польські королі. Цей герб сформувався в період жорстокої боротьби литовців із Тевтонським орденом. Озброєний вершник – захисник країни був зрозумілий народу. Саме під знаком «Погоня» була здобута перемога 1410 р. над хрестоносцями в битві при Грюн-

вальді. Білий Вітіс – вершник зображувався на червоному полі. Взагалі характерні кольори польської і литовської геральдики – червоний і білий. Червоний – символ хоробрості, крові, пролитої за батьківщину, білий – чесності, цнотливості, святості. Емблема «Погоня» також збереглася в гербах багатьох литовських князів. Так, герб «Погоня» використовувався литовським родом Чарторийських: саме такий герб прикрашає камін у палаці Чарторийських на вул. Зарванській у Кам'янці-Подільському, де нині розташована греко-католицька місія. Чарторийські належали до литовських родів, які вели свій початок від трьох синів князя Гедиміна: Наримунта, Ольгерда і Любарта. Чарторийські походили від третього сина Ольгерда – Костянтина. Палац Чарторийського пов'язаний з іменем відомого польського магната Адама Казимира Чарторийського – генерального старости подільських земель (роки життя – 1734–1823 рр.). Це був відомий політичний діяч, митець (драматург, письменник, критик), прихильник прогресивних реформ. Князь А.К. Чарторийський не мешкав постійно в палаці на вул. Зарванській. Блискуче світське життя князя проходило у Варшаві. Відомо, що він лише зрідка бував на Поділлі. Так, він приїхав у Кам'янець із поштом короля Станіслава Августа Понятовського 1781 р. Можливо, зупинявся в палаці, який нині називають його іменем. Адже немає документів, які б підтвердили, що палац був власністю А.К. Чарторийського або когось іншого із цієї родини. Але, мабуть, автор книги про Кам'янець О. Прусевич (1915 р.) мав підстави саме так називати даний палац. І герб «Погоня» на його камінні може свідчити на користь цього твердження.

Декілька гербів зображено на стінах Руської брами в долині р. Смотрич. Збудована на початку XVI ст., ця брама входила до потужного оборонного вузла в південній частині Старого міста. На фасаді Руської брами було вмонтовано старий герб Кам'янця (св. Юрій Змієборець) і герб капітана кам'янецьких фортифікацій Станіслава Лянцкоронського «Задора». Кам'яна плита з гербом Кам'янця прташована на східній стіні брами і зображує св. Юрія на коні, який вбиває дракона або змія. Польський геральдик Б. Папроцький вважає, що герб цей був наданий місту ще руськими

князями. Звичайно, св. Юрія зображають як воїна, в обладунках римського воєначальника, зі списом, або як вершника на коні, який списом проколює пашу змія. Св. Юрій – історична особа. Народився в Кападокії, служив у римських регіонах при імператорі Діоклетіані. За легендою, св. Юрій убив страшного змія (дракона), який тероризував мешканців одного міста, вимагаючи щоразу молоду дівчину, щоб пожерти. Образ змія – це символ космічного зла, сатани чи диявола, одвічного ворога Бога і людини, а св. Юрій – уособлення Добра, що перемагає зло. Зображення св. Юрія протягом століть було гербом Кам'янця, аж поки російська влада не зробила гербом міста давню подільську емблему – сяюче усміхнене сонце.

Більшість гербів у пам'ятках архітектури Кам'янця-Подільського виконані з великою майстерністю. Порівняно невелика частина гербів містить лише зображення щита і символу, більшість же гербів представлено в розвиненій іконографії: зображено корони, намети, мантиї й інші декоративні елементи. Історико-туристичне значення гербів як геральдичних зображень в історичній архітектурі Кам'янця-Подільського полягає в тому, що вони є пам'ятками давніх часів, цінними історичними джерелами, а також мають велику художньо-естетичну цінність і тому являють собою потужний, на нашу думку, навіть унікальний для Східної Європи ресурс для розвитку темного та містичного туризму.

Висновки із проведеного дослідження.

Українсько-польське співробітництво нині розвивається в багатьох напрямках, зокрема, у сфері співпраці з відновлення та збереження спільної культурно-історичної спадщини, з розвитку туризму, зі зміцнення зв'язків між вищими навчальними та науковими закладами тощо. У цьому контексті велике значення має застосування геомаркетингових можливостей для приваблення туристів до історичних міст як у продуктовому, так і в регіональному аспектах. Зроблене нами порівняння особливостей розвитку туризму та геомаркетингового використання туристичних ресурсів історичних міст Кам'янця-Подільського (Україна) та Тарнова (Польща) вказує на необхідність диверсифікації туристичної пропозиції Кам'янця-Подільського завдяки темному та

містичному туризму (продуктовий аспект), виходу на нові міжнародні туристичні ринки (наприклад, Ізраїль) (регіональний аспект), осучасненню туристичної інфраструктури міста та регіону шляхом створення нових готелів і ресторанів, будівництва сучасних культурних осередків і центрів мистецтва, парку розваг та канатного парку, можливо, аквапарку, майданчиків рок-клаймбінгу (скелелазіння, чому сприяють особливості рельєфу, зокрема, каньйон р. Смотрич) тощо. Варто також активніше використовувати можливості участі в міжнародних туристичних виставках для маркетингового просування та реклами туристичних атракцій історичних міст із підготовкою та публікацією рекламно-інформаційних матеріалів мовами країн – важливих та перспективних туристичних ринків (або таргет-ринків). Також можна рекомендувати в цьому контексті досвід Португалії, де заохочується державою створення готелів в історичних будівлях [13]. Так, готель “York House Hotel” (2,5 км від центра Лісабона) розташований у колишньому будинку кармелітського монастиря, що був споруджений 300 років тому. Його старовинна архітектура виглядає нині як за часів кармелітів: товсті кам'яні мури, перекриття-балки, масивні дерев'яні двері із засувами. А в районі вокзалу Россіу є недорогий, але концептуальний “Independente Hostel”, що розташувався безпосередньо в резиденції колишнього посла Швейцарії (Швейцарській амбасаді), в його інтер'єрі багато архітектурних оригінальних елементів, які сполучаються із сучасним оздобленням. Ці посольські апартаменти вирізняються розкішною терасою на даху з видами на місто. Готелі в старовинних палацах, замках, маєтках Португалії називаються поузадами. Держава це явище всіляко заохочує. Зазвичай у них зберігається старовинний інтер'єр: дзеркала, гобелени, вінтажні елементи санвузлів – все від родовитих господарів. А навкруги – вікові сади, парки, вина із власних гербових погребів тощо. Так, у містечку Келуш, недалеко від столиці, є позад, що міститься в колишніх казармах королівської гвардії, розташованих навпроти палацу Марії I. Або “Freixo Palace Hotel” у м. Порту, розташований у палаці XVIII ст., або позад “De Vianado Castelo” у м. Віана-ду-Каштелу на вершині пагорба, з

якого відкривається чудова панорама. Також можна пригадати палац – мисливський будинок у Національному парку Буссако (на півдорозі з Лиссабона до Порту), який перероблений у розкішний готель “Palace Hotel do Bussaco”. У XVII ст. тут був чернечий орден босих кармелітів, а сто років потому – жили португальські монархи. Паралелі з Кам’янцем-Подільським напрошуються самі: тут є і військові казарми XVIII ст., які нині пустують; і потужна семиповерхова башта Стефана Баторія (за радянських часів тут був якийсь склад, а нині – пустка); не кажучи вже про декілька споруд старовинних монастирів і костелів, а також оборонних веж і укріплень, де можна організувати цікаві військово-історичні експозиції, музеї воєнної історії України та Поділля тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Смирнов І. Маркетинг у туризмі: навч. посібник. К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. 251 с.
2. Шандор Ф., Кляп Ф. Сучасні різновиди туризму: підручник. К.: Знання, 2013. 334 с.
3. Фастовець О. «Темний» туризм як напрям туризму спеціальних інтересів в Україні. Туристичні тренди – 2017: інновації, бренди, дестинації: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: ХТЕІ КНТЕУ, «Цифра-Принт», 2017. С. 65.
4. Магера А., Яковчук О. Ресурси розвитку містичного туризму в Україні. Туристичні тренди – 2017: інновації, бренди, дестинації: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: ХТЕІ КНТЕУ, «Цифра-Принт», 2017. С. 67–70.
5. Lomine L., Edmunds J. Key concepts in tourism. London; New York: Palgrave Macmillan, 2007. 230 p.
6. Загадочная Украина: мистика, тайны, легенды. Фокус, спецпроект. 2015. № 4 (31). 66 с.
7. Будзей О. Вулицями Кам’янця-Подільського. Львів: Світ, 2005. 272 с.
8. Смирнов І. Логістичний аспект туристичних чудес України: заповідник «Кам’янець». Географія та туризм. 2011. Вип. 11. С. 131–148.
9. Tarnow. URL: www.tarnow.travel.
10. Туристично-інформаційний центр Кам’янець-Подільського історичного музею-заповідника. URL: www.3849.com.ua/news/1918681.
11. Вінюкова-Волкова В. Легенди Старого Кам’янця. Кам’янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2009. 48 с.
12. Осетрова Г. Герби в пам’ятках архітектури Кам’янця. Кам’янець-Подільський: ПП. «Медобори-2006», 2011. 32 с.
13. Негода Т. Португалія: фестивальний рай. Сьогодні. 2018. 7 мая. С. 19.